

Makale Geliş | Received : 15.06.2023
Makale Kabul | Accepted : 03.08.2023

Kazak ve Anadolu Türk Efsanelerinde İnsanların Hayvanlara Dönüşüm Motifleri Üzerine Bir İnceleme*

An Examination on People's Transformation into The Animal Motives in Kazakh And Anatolian Turkish Legends

Araştırma Makalesi – Research Article

Gülgül KANSEİTOVA

Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı A.B.D.,
guljumabek79@gmail.com,

ORCID Numarası | ORCID Numbers: 0000-0003-4668-560X

Halil Altay GÖDE

Süleyman Demirel Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
halilgode@sdu.edu.tr,

ORCID Numarası | ORCID Numbers: 0000-0003-2132-0671

Öz

Yüzyıllar boyunca ağızdan ağıza yayılarak nesilden nesle aktarılan Kazak folkloru, halkın hafızasında korunmuştur. XIX. yüzyılın başından itibaren yazıya geçirilmiş ve bilim camiasının ilgisini çekmeye başlamıştır.

Kazak folklor çalışmaları daha çok Sovyet döneminde sistemli bir şekilde incelenmeye ve yayınlanmaya başlamıştır. Bu dönemde Kazak folkloru türler açısından birbirinden ayrılmış ve en önemli örnekleri çeşitli ders kitaplarında yer almıştır. Ancak bugüne kadar yayınlanan folklor derlemelerinin, Kazak halkının eski çağlardan kalma tüm değerli mirasını içerdiği söylenemez. Bunun nedenleri Sovyet döneminde toplumsal ve ideolojik çıkarları karşılamadığı için bazı folklor türlerinin yayınlanmasının yasaklanması; bazı folklor eserlerinin incelenmemiş olmasıdır. Bunlar arasında dini destanlar, mitolojik efsaneler, tarihi jırlar ve diğer birçok folklor metinleri önde gelmektedir.

Kazak Türklerinin tüm milli folklor türlerinin araştırılması ancak bağımsız bir ülke olduktan sonra ele alınmıştır. Kazakistan bağımsızlığını kazandıktan sonra eski halk gelenekleri, âdetleri ve sözlü edebiyatı canlanmıştır. Bugüne kadar araştırılmayan, sözlü gelenekle devam eden bazı folklor türleri araştırılmaya, derlenmeye ve yayınlanmaya başlamıştır. Sözlü edebiyat türlerinden sayılan efsaneler halktan derlenmiştir.

Bu makalede Kazak efsanelerinde insanların kuşa ve diğer hayvanlara dönüşüm nedenlerini açıklayan dokuz efsane ele alınarak Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Anadolu-Türk efsanelerinden bu metinlere benzer varyantları tespit edilmiştir. Makale “İnsanların Kuşa Dönüşmesi ile İlgili Efsaneler” ve “İnsanların Diğer Hayvanlara Dönüşmesi ile İlgili Efsaneler” adlı başlıklarla verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Efsane, dönüşüm, Kazak Efsaneleri,

* Bu çalışma Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı anabilim dalında hazırlanan “Kazak Efsaneleri Üzerine Mukayeseli Bir Araştırma” adlı doktora tezinden üretilmiştir

Abstract

Kazakh folklore, which has been preserved in the memories of people for centuries, has been verbally transmitted between generations. By the beginning of the 19th century, it finally succeeded to find a place in concrete documents and attracted the interest of the scientific communities.

The studies about the Kazakh folklore had systematically begun to be studied and published during the Soviet period. In this period, the Kazakh folklore had been classified in terms of genres and the most important ones found themselves a place in various textbooks. However, it cannot be said that the folklore collections published so far contain all the valuable heritage of the Kazakh people from the ancient times. It was because there was the prohibition of publishing some folklore genres which did not meet the social and ideological interests of the Soviet period; as a result, some folklore works was not studied. Religious epics, mythological legends, historical jirs and many other folklore texts are some of the leading genres of this non-studied group.

After Kazakhstan became an independent country, the study of all national folklore genres of Kazakh Turks was undertaken. Ancient folk traditions, customs and oral literature were revived after Kazakhstan gained its independence. Some folklore genres which were not academically researched in the past, but survived with the oral tradition, have finally begun to be researched, compiled, and published. Legends, which are considered as oral literature genres, have been compiled from the public.

In this article, nine Kazakh legends have been studied, explaining the reasons of people's transformations into birds and other animals, in the Turkish dialect of Türkiye. The similar variants in Anatolian-Turkish legends to these texts have also been determined. This article consists of the main titles: Myths About Humans Transformation into Birds, and Myths About Humans Transformation into Other Animals.

Keywords: Legend, transformation, Kazakh Legends

Giriş

Efsaneler bir toplumun geleneğini, yaşamını, değerlerini yansıtan, halk edebiyatının önemli anonim türlerinden biridir. Efsane, bir mekânın, yerel bir yerin veya bir ülkenin, kabilenin, boyun sözlü şeceresi ve bir bölgede yaşanan olay veya ünlü bir şahsı hakkında anlatan sözlü bir tarihesidir. Tüm efsaneler aynı olay örgüsüne ve aynı fikre ideolojik içeriğe sahip değildir. Tema aynı olsa da ideolojik fikirsel içerik farklı olabilir. Efsanede her grubun temsilcisi, kendi grubunun görüşlerini anlatır, kendine göre anlar, kendine uyarlar ve kendi yararına kullanır.¹

Türk halkının ata yurdu Orta Asya toprakları, onun içinde yer alan Kazakistan bugüne kadar birçok uygarlığın yaşadığı, devletin kurulduğu, savaşların gerçekleştiği, din âlimleri ve bilim adamlarının ortaya çıktığı coğrafyadır. Tarihin ilk dönemlerinden beri burada yaşayan Kazak Türkleri Çin gibi komşularla beraber yaşamaya, güçlü Rus devletinin sömürgesine rağmen, yüzyıllardır varlığını sürdürmeye çalışmışlardır. Bugüne kadar Kazak halkının kimliğinin korunmasında tabii ki zengin sözlü edebiyatımızın büyük rolü vardır. Sözlü edebiyat türleri ağızdan ağıza, nesilden nesile söylenerek korunmuştur. Komünist Sovyet döneminde atalarımız geleneklerine törelerine sınıksız sarılmışlar ve çocuklarını onlara masal, efsane, destan anlatarak büyütmüşlerdir. Kazak halkının sözlü edebiyatı çok zengindir. Kazak halkının edebiyat kültürünün eserleri, bilim çağından bu yana kendine has karakterini yaratan, geliştiren ve kullanan, eserleri kendine özgü karakter taşıyan çeşitli alt alanlardan oluşmaktadır.²

Kazak halk edebiyatı türlerinden olan efsaneler üzerine sistematik araştırmalar ancak geçen yüzyılın son çeyreğinden sonra yayınlanmaya başlamıştır. Kazak folklorunda efsaneler diğer türlere göre daha az araştırılmıştır. Şimdiye kadar efsanelerin çoğu ağırlıklı olarak masallar içinde ele alınmıştır. Diğer nesir türlerinden farklı olarak efsane türü 1970'lerin sonlarına kadar ihmal edilmiştir. Kazak sözlü edebiyatında, ders kitaplarında bile, efsane türünün tanımı ve tasnifi yapılmamıştır. Bu

¹ Babalar Sözi 2011, 6

² Berdibayev 2017,312

Kazak ve Anadolu Türk Efsanelerinde İnsanların Hayvanlara Dönüşüm Motifleri Üzerine Bir İnceleme

konuda, totaliter sistemdeki Sovyet hükümetinin, eski Kazak halkının kabile soyağacı ve yaşadıkları tarihini, geleneklerini, inancını anlatan efsaneleri anlatmayı yasaklaması önemli sebeplerden biridir.³

S. Kaskabasov, Kazak folkloru alanında efsane türünün nispeten yeni bir tanımını yapmıştır. Yazar, 1984 yılında yayınlanan “*Kazaktın Halık Prozası*” (Kazak Halk Nesri) adlı monografisinde Kazak folklorundaki masaldan başka türleri (mitler ve halk efsaneleri) efsanevi nesir olarak kabul eder ve mit olmayanları “*hikaya, anız, apsana-hikayat*” olarak üçe ayırır ve bunlara tek tek deliller getirir. Ayrıca, Kazak kabilelerinin ortaya çıkışı hakkındaki şecereleri ve tarihte yaşayan şahsiyetler hakkındaki hikayeleri “*efsaneler*” olarak adlandırır.⁴

Kazak Türkçesindeki “*anız*” (efsane) kelimesinin anlamı çok geniştir. S. Kaskabasov Kazak Türkçesindeki “*anız*” teriminin anlam olarak Rus folklorunda kullanılan “*predaniya*”, “*legenda*” (efsane) terimlerine yakın olduğunu söylemektedir. S. Kaskabasov “*anız*”, “*apsana-hikayat*” (efsane, efsane-hikaye) diye adlandırmasının sebebi olarak Rus folklorunda kullanılan “*predaniya*”, “*legenda*” terimlerine benzer olduğunu belirtir. Bunların her ikisi de “*efsaneler*” denilen türün kapsamına atıfta bulunur. S. Kaskabasov, masal dışı nesir türlerini “*mit, hikaye, apsana, hikayat ve anız*” olarak sınıflandırarak Kazak halk nesri türlerinin sınıflandırılması için temel koşulları açıklayan ilk kişi olmuştur.⁵

Ş. İbrayev, S. Bahadırova, B. Rahimov'un “*Türk Halklarının Folkloru*” (2009) adlı kitabında bu tür sözlü eserleri efsane olarak tanımlar.⁶

Filolog M. Bazarbaev sözlü eserler için “İnsan ve yeryüzü, doğa, onun yerleştiği yeri, mekânı, bununla ilgili kavram, dil sorunu kurmaca için, yani mecazi düşünme sanatı, insanların çevrelerindeki dünyayı figüratif resim yoluyla tanımları için ilk malzemelerdir.” ifadesini kullanır.⁷

Bu dönemden itibaren, efsane türlerinin içsel doğası, işlevleri, tarih ve efsaneler arasındaki ilişkilere önem verilerek araştırılmaya başlanmıştır. R. Berdibay'a göre “gelecekteki araştırmanın görevi her türü birlikte değil, o türün bireysel dallarını incelemek” olmalıdır. Yazar ayrıca, başka halkbilimcileri de destekler şekilde “Artık sözlü edebiyatın tüm türleri (destanlar, masallar, anızdar, apsanalar, mitler, tarihi, manevi, geleneksel şiirler, atasözleri, bilmece, çocuk folkloru, deyimler vb.) modern dünyada folklor çalışmaları düzeyinde incelenmesi gerekir.” fikrindedir.⁸

Dünyanın, insanların, hayvanların ve bitkilerin belirli özelliklerinin yaratılışı sırasında oluşmadığına ancak daha sonra meydana gelen herhangi bir olayın akabinde ortaya çıktığına inanılmaktadır. Dünyadaki her şeyin varlığının sebebini arayan ve nasıl olduğunu sorgulayan insanların sorularına verilen cevaplar, efsane ya da mitolojideki karşılıklarını bulur. Antony E. Ocean mitolojiyi şöyle anlatır: “Mitoloji, bir dinin veya bir halkın kültüründe tanrıların, kahramanların, evrenin ve insanın yaratılışıyla ilgili tüm sözlü ve yazılı efsane birikiminin ve bu efsanelerin oluşum ve anlamlarını yorumlayan, inceleyen ve sınıflandıran çalışmaların toplamıdır.”⁹

Yaratılış, oluşum ve dönüşüm ile ilgili efsanelerin kökeni mitlerdir. Türklerin doğa ve evren hakkındaki tasavvurları dünyaya bakışları, çevrelerindeki nesnelere algılamaları; gökyüzü, yeryüzü ve yer altı olarak tasarladıkları evren hakkındaki mit fikirlerin güncellenmesinde efsanelerin rolü büyüktür. Hayvanların ve bitkilerin nasıl ortaya çıktığını anlatan anonim edebiyat türlerinden biri efsanelerdir. Bunlardan bazıları insanlar için de geçerlidir, özellikle insanların hayvanlara, böceklere, kuşlara dönüşmesine ilişkin bilgiler efsanelerde de yer almaktadır. İnsanın hayvana veya başka bir şeye

³ Komratbaev 1991, 73-75

⁴ Kaskabasov 2014, 33

⁵ Kaskabasov 2009, 28-34.

⁶ İbrayev, Bahadırova, Rahimov 2009, 141

⁷ Bazarbaev 1986, 45

⁸ Berdibayev 1980, 299

⁹ Ocean 2001, 17

dönüşmesinin sebepleri bir beddua, bir sözü yerine getirmeme, ceza veya bir tehlikeden kurtulmak için yapılan dua sonucunda oluşmuştur. Kazak bozkırlarının toprağı, suyu, dağları, kayaları, nehirleri ve gölleri ile ilgili efsaneler bu tür değişimler sonucunda ortaya çıkmıştır.¹⁰

Atalarımız Kazak Türk halkı arasında anlatılan efsane ve mitlerden etkilenmişler ve oradaki olayların çok uzun zaman önce yaşandığını düşünmüşlerdir. Saken Seyfullin bunu şöyle anlatır: “Eski günlerde geçmişte insanlar çeşitli hayvanlardan, nesnelere ve doğa olaylarından bahsettiklerinde, bunları gerçekten inanarak anlatırlardı. Ve insanların çeşitli “mucizeler”, “sihir” ve çeşitli değişiklikler yapabileceklerine inanıyorlardı. Bunlardan birini anlatırken anlatıcısı hayal gücünü gerçeğe dönüştürdü. Böylece ilki için gerçek olan hikayeler, ikincisi için masal olarak kalır. Bu nedenle atalarımız her türlü yaratılışın, tüm hayvanların insan benzeri bir zekaya ve insan benzeri bir yaşama sahip olduğunu düşünmüşlerdir.”¹¹

Kazak Türk efsanelerinde insanlar çoğunlukla hayvana ya da taşla dönüşür. Bu dönüşümler üç türlü sebeplerle gerçekleşir. Birincisi sebep, insan çok yorgun olduğu için uykuya dalar ve hemen bir taşla veya hayvana dönüşür. Örneğin “*Uyıktağan Batır*” (Uykudaki Batır) efsanesinde Batır, ejderha ile savaşır ve ejderhanın yedi başını keserek öldürür. Batır çok yorulunca uykuya dalar. Daha ölmemiş ejderhanın bir başı son gücünü toplayarak uyuyan Batır’a ateş püskürür ve Batır o an taşla dönüşür. Taşla dönüşme ile ilgili efsaneler Anadolu coğrafyasında da sıkça görülür. Kazak efsanesinde Batır taşla dönüşürken, Anadolu efsanelerinde bu tabiatüstü mahlûklar, insanların onlardan kurtulmak için Allah’a dua etmesi sonucunda taşla dönüşmektedir.

İkinci sebep insan suçluluğudur. Buradaki dönüşüm ceza olarak algılanır. Örneğin “*Kelinşektav*” efsanesinde kız, babasının önünde suçlu olduğu için taşla dönüşür. Daha sonraki zamanlarda, insan suçluluğunun yerini günahkârlık (günah) kavramı alır. Sıçana dönüşen Karınbay efsanesinde, insan Allah’ın önünde günahkâr olduğu için hayvana dönüştürülür. Bu tür dönüşüm beddua sonucunda da ortaya çıkar. “*Azanur*” efsanesinde kayınatasının zayıf tarafını düşmanlarına söyleyen gelinine Azanur evliya “*Nankör gelin taş ol!*” diye beddua edince gelini elindeki kovasıyla beraber taş kesilir.¹²

Dönüşümün üçüncü sebebi, büyük bir tehlikeden kurtulma yoludur. Bir kişi büyük tehlikeden kurtulmak için ya bir taşla, kuşla ya da bir yıldızla gibi bir şeye dönüşür. Örneğin “*Jeti Karakış*”, “*Jeke Batır*”, “*Kırk Kız*” adlı efsanelerde kahramanlar çaresizlikten dolayı başka bir türe dönüşürler. “*Kırk Kız*” efsanesinde Mansur isimli Han’ın kırk kızı olur. Günlerden bir gün bu yurda yurtlarına düşman saldırır, kızlar ve anneleri bu yerden/yurtlarından çıkıp başka yere göç ederler. Başka yere göç etmekte olan kırk kız ve anneleri arkalarından gelen düşmanları görünce, aralarındaki yaşlı bir ana Allah’a: “Bizi, düşman eline geçirmektense, hepimizi taşla döndür!” diye dua eder ve o an herkes taşla dönüşür. Bu efsanede insanın taşla dönüşmesi Allah’ın işi olarak görülmektedir. Bu şüphesiz daha sonraki tek tanrılı İslam dinine inancın bir yansımasıdır. Eski mitlerde ise, tehlikeden kaçmak için bir kişi kendisi taşla veya canavara dönüşürdü. Genel olarak ilk topluluk mitinde, değişkenlik birkaç şekilde ve çeşitli nedenlerle ortaya çıkar. Bunların en eskisi, bir kişinin kendi özgür iradesiyle kendisinin farklı bir biçimini almasıdır. Kişi sık sık bir tehlikeden kaçır ya da çok yorgundur ve başka bir şekilde bürünür. Bu tür olgular, mitik bilincin başlangıcında insan ve doğanın birbirinden ayrılmış bireyselleşmediği, aksine tek bir dünya olduğu fikrine dayanmaktadır. İnsanın hayvana, taşla vb. ye dönüşmesinin onun hatasından kaynaklandığını açıklayan mitler, daha sonraki gelişmiş bir mitolojik bilinç çağıyla ilişkilendirilir. Burada insan, ölü doğa ile kendisi arasında bir boşluk olduğunu hissetmiş ve insan ile hayvanın iki ayrı dünya olduğunu fark etmişlerdir. Bu nedenle, bir insanın bir hayvana veya bir taşla dönüştürülmesinin kendi iradesi dışında gerçekleştiği kabul edilmektedir. Bu bir ceza ya da lanettir ve diğer dönemlerde Tanrı’nın/Allah’ın işi olarak kabul edilirdi. Daha sonra İslam’ın gelişinden sonra bile Kazaklar ve diğer milletler “Allah” yerine “Tanrı” kelimesini kullanmaya devam ettiler. Yazar S. Seyfullin Türk halkının İslam dinini kabul ettikten sonra Tengri kelimesinin Allah kelimesine dönüştürüldüğünü, ancak bazı inançların hâlâ korunduğunu belirtir ve şöyle der: “Kazak halkı İslam dinini kabul ettikten sonra, gökteki

¹⁰ Kaskabasov1984,73

¹¹ Seyfullin 1964, 69-70

¹² Babalar Sözi 2011, 149

"Tengri" yerine sadece bir "Allah'a" inanmaya başladılar. Bu birçok Tanrı unutulsa da bazı "sahipler, iyeler", Müslüman dininin inancıyla karıştırıldı, onlara eskisi gibi olmasalar da, hala inanıyorlar."¹³

Bu çalışmamızda Kazak Türk efsanelerinde içinde insanların kuşlara veya diğer hayvanlara dönüşme motifleri bulunan efsaneler tespit edilmiş ve bu efsanelerin Anadolu'daki benzeriyle karşılaştırılması yapılmıştır.

1. İnsanların Kuşa Dönüşmesi ile İlgili Efsaneler

Efsanelerde dönüşümler çeşitli şekillerde görülür. Özellikle insanlar, hayvanlar, bitkiler, dağlar, kayalar, göller vb. şekil değiştirebilirler. Dönüşümler bir neden-sonuç ilişkisinde açıklanmalıdır. Efsanelerde kişiler veya varlıkların ne sebeple değiştirildiği açıklanır. Efsanelerde genellikle ceza veya ödülle biten bir ders vardır. Saim Sakaoğlu efsanelerde şekil değiştirmeyi şöyle açıklar: "Bir efsanede yer alan canlı veya cansız unsurların üstün güç tarafından cezalandırılması veya felaketten kurtarılması için o anki şekillerden farklı bir şekle değişmesidir".¹⁴

İnsanların hayvana dönüşmesi motifini içeren efsaneler çok yaygındır. Bunlar arasında insanın kuşa dönüşmesi motifi en yaygın motiftir. Kuşa dönüşme çoğunlukla insanların bu durumdan kurtulmak için yaptıkları dualar sonucunda gerçekleşir. Bu dönüşüm bazen utanç ve ceza şeklini alır. Dönüşüm ile ilgili 5 Kazak Türk efsanesi tespit edilmiştir. Birinci efsanede gelinin kendi isteği ile güvercin olması, ikinci ve üçüncü efsanelerde kızın beddua ile guguk kuşuna dönüşmesi, dördüncü ve beşinci efsanelerde ise zengin adamın oğlunun beddua ile baykuşa dönüşmesidir.

"*Kögerşin*" (Güvercin)¹⁵ Kazak kültüründe güvercin barışın simgesi olarak kabul edilir. Bu metinde efsanede çıkan kavgayı durdurmak için zengin bir adam olan Tasbas'ın kız kardeşi *Kögerşin*(Güvercin) ilk olarak kuşa, sonra da taşa dönüşür. Tasbas'ın kendisi de halkın beeduası ile taşa dönüşür. Efsanede hem "kuşa dönüşme" hem de "taşa dönüşme" motifleri bulunur.

Kişinin güvercine dönüşmesi bir Anadolu (Muğla yöresi) efsanesinde şöyle anlatılır. Su tulumunu suya düşüren kız, üvey annesinden korkarak Allah'a dua eder ve güvercine dönüşür.¹⁶ Yine bir Muğla yöresi efsanesinde insanın kuşa dönüşü yer alır. Üç kız kardeş varmış. Büyük ve küçük kız kardeşler ortanca kardeşlerini dövmüş, o da Allah'a dua edip kuş olmuş.¹⁷ Isparta yöresinde anlatılan 'da Güvercin Avı adlı efsanede avcılıkla meşgul olan oğlanın bir günü vurduğu güvercin yaralı olarak kaçar, bu yaralı güvercin, güvercin kılığında dolaşan babasıdır.¹⁸

Aksaray'da "Murat Kuşu" adlı efsanede gelin göğercine dönüşür.¹⁹ Ağrı efsanelerinde "*Dakka Ciço*" adlı efsanede Şeyh Yusuf adlı kişinin keramet ehli ve güvercin olarak uçan kızı varmış, bu kıza halk *Dakko Ciço* ismini vermiştir.²⁰ Erzurum'da İbrahim Hakkı oğullarının imtihan ederken burcun önünden 32 güvercin geçer, erenler kuş şeklinde kalenin burcuna gelir. İbrahim Hakkı'nın damdan atlayan küçük oğlu kuşa dönüşür.²¹

Konya'da "Erengüruh Dağı, Yatağan ve Hasan Şeyh Köyleri" adlı efsanede, aralarında Mevlâna Celaleddin-i Rûmî'nin de bulunduğu bir grup erenler Horasan'dan yola çıkarlar, onlar hem uçarak hem de yürüyerek Kızılören beldesinin Yatağan köyüne gelirler.²² Yine Konya'da tespit edilen

¹³ Seyfullin 1964, 59

¹⁴ Sakaoğlu 1980, 29

¹⁵ Babalar Sözi 2011, 135

¹⁶ Önal 2003, 126

¹⁷ a.g.e. 127

¹⁸ Göde 2010, 400

¹⁹ Aydoğan 2018, 233

²⁰ Alparslan 2010, 158-159

²¹ Seyidoğlu.1978:48

²² Sakaoğlu 2003, 233-234

“Gayınanasına Gülen Gelin” adlı efsanede gelin kuş olup uçup gider.²³ Doğudan uçarak gelen iki veli bu yeri beğenmişler ve birisi diğerine: “Konalım mı?” demesi üzerine, ötekini: “Kon ya!” dediği görülür.²⁴ Yozgat’ta anlatılan “Hafız Nuri” adlı efsanede Mustafa effendi uçup gitmiştir.²⁵

“Guguk Kuşunun Ortaya Çıkışı”²⁶ adlı efsanede bir evliya tembel kız yeğenine evin önünde otlayan atını getirmesini ister. Yeğeni çok tembel birisi olduğu için gidip atı getirmeye üşendiğinden dolayı “*köke at yok*” diye birkaç kez gidip gelir. Bu duruma çok kızan evliya yeğenine beddua eder ve kız guguk kuşuna dönüşür.

Bu efsaneye benzer efsaneler Anadolu’da birçok yerde anlatılmıştır. Bu efsanelerde olay örgüsü, iki kardeşin bir kabahat veya korku nedeniyle kuş olma arzusuna ve kuş olduktan sonra adı Yusuf olan kardeşin kendi adıyla anılarak aranmasına dayanmaktadır. Muğla’da derlenen ‘Yusuçuk-A’ adlı efsanede Nasuh ve Yusuf isimli iki kardeşin önce üvey anneden sonra devden kaçtıkları, teyzelerinin verdiği tarak, çakı ve iğneyi kullanarak devden kurtulma çabalarının başarısız olduğu anlatılır. Allah’a taş veya kuş olmaları için dua eden kardeşler kuş olurlar. ‘Yusuçuk Kuşu-B’ başlıklı efsanede de koyunları kaybeden Mıstık ve Yusuf adlı iki çocuğun kuşa dönüşmesi anlatılır. Fethiye’de derlenen başka bir efsanede de kaybettikleri koyunları arayan iki kardeşin, kuşun içtiği yerden su içmesiyle kuşa dönüşmesi “Yusuf koyunları buldun mu?” diye ötmesi anlatılır.²⁷

Isparta’da “Yusuf Kuşu” adlı efsanede de kuzularını kaybeden iki kardeş üvey annelerinin korkusundan dua ederek kuş olurlar. Yine bir “Guguk Kuşu” adlı Isparta efsanesinde, kız bir gün pişirdiği sütü ocaktan indirip sütün kaymağını yerken üvey annesine yakalanır. Eline sopayı alıp kızını dövmek isteyen üvey anneden kaçan kız dua eder ve kuş olur.²⁸ Elazığ efsanesinde “Pepuk Kuşu” adı verilen bu kuşun aslında iki kardeş olduğu anlatılır. Çocuklar dağda kenger toplamaya giderler. Erkek kardeş, kız kardeşinin torbasında bir delik olduğunu bilmeden topladıkları kengerlerin torbada olmadığı için kız kardeşini suçlar, ona vurur ve onu öldürür. Çünkü üvey annelerinden korkuyorlar. Ama çantanın bir deliği olduğunu görünce utançtan Allah’a dua eder ve onu kuşa dönüştürmesini ister.²⁹ Yine Elazığ’da “Keko Kuşu” adlı benzer efsane yer alır. Tıpkı pepuk kuşu gibi bu kuş da önce insan oldu, sonra aynı nedenle kuşa dönüştü. Kuş havada ve ağaçların üzerinde, ‘Keko, keko! Onu ben öldürmedim, bıçaktı! Bıçak seni öldürdü! diye ötermiş. Keko, Elazığ yöresinde kardeş anlamına gelen bir kelimedir. İbibik kuşuna keko kuşu denir.³⁰

Anadolu’da derlenen “Andur Kuşu” adlı efsanede gelin kaynanasının zulmünden kurtulmak için Allah’a kendisini kuş yapması için dua eder. Gelinin duası kabul olur ve kuşa dönüşür.³¹ “İbibik Kuşu” adlı efsanede ise kayınana tembel ve çok kötü kokan gelinden kurtulmak için dua eder ve gelini ibibik kuş olup uçup gider.³²

Guguk kuşu ile ilgili “*Evvel Zamanda Bir Kuş*” adlı yine bir Kazak efsanesinde³³ abisinin atına bakan kız kardeşi günlerden bir gün atı kaybeder. Atı kaybolunca kız kardeşine kızan abisi ona “kaybol” demesiyle kız bir anda kaybolur ve guguk kuşuna dönüşür. Anadolu efsanelerinde insanların kuşa dönüşü ile ilgili çok sayıda efsane tespit edilmiştir. Konya’da Yusuçuk efsanesinde dağda koyun otlatan çocuklar korkudan dua ederek kuş olurlar.³⁴ Yine Konya’da “Dudu Kuşu” adlı efsanede kurtların sürüleri yok ettiğinden dolayı köye korktuğundan dönemeyen gelin kendi duası ile kuş olur.³⁵ Isparta’da

²³ Emiroğlu 1993, 183

²⁴ a.g.e., 223

²⁵ Karadavut 1992, 252

²⁶ *Babalar Sözi* 2011, 76

²⁷ Önal 2003, 129-135

²⁸ Göde 2010, 270-271

²⁹ Görkem 1987, 107-108

³⁰ a.g.e., 108-109

³¹ Sakaoglu 2003, 181-182

³² a.g.e., 177-178

³³ *Babalar Sözi* 2011, 77

³⁴ Emiroğlu 1993, 186-187

³⁵ a.g.e., 301

halıya yağ döken gelin kaynanasından korktuğu için kuş olur.³⁶ Niğde efsanende, görümce ve gelin canları et isteyince bir köpeği katleder ve onu yerler. Kayınpederin eve geldiğini gören gelin ve kızı kuş ya da taş olmak isterler bu duaları sonucunda kuş olurlar.³⁷

“*Bayulı-I*” (Zenginoğlu)³⁸ adlı bu Kazak efsanesinde zengin adamın çocuğu olmayınca Yaradana yalvararak kutsal yerleri dolaşır ve sonunda yetmiş yaşına geldiğinde bir oğlu olur. Oğulları asi, söz dinlemez birisi olarak büyür. O bu kötü davranışlarıyla anne babalarını çok yorar, sonunda artık dayanamayan babası «Kuş olup ötüp dur, yuvan taşlarda olsun» diye beddua eder. Bu dua üzerine tmiş. Yalnız oğlu da kuşa dönüşür. müş. Bu kuşa “*Bayulı*” (baykuş)kuşuymuş. Bir insanın kötü davranışından sonra birisi tarafından veya Allah tarafından ceza olarak hayvana dönüşme motifleri bütün Türk efsanelerinde görülür. Muş efsanesinde, bir insanın cimrilik yaptığı için Hızır’ın bedduasıyla ayıya dönüştürülerek cezalandırıldığı anlatılır.³⁹ Ayıya dönüşüm Elâzığ efsanelerinde⁴⁰ ve Trabzon efsanelerinde de görülür.⁴¹ Bu Anadolu efsanelerinde çoğunlukla cimri insanlar ayıya dönüşmektedir.

“*Bayulı -II*”⁴² bu efsanenin önceki efsaneye benzerliği iki efsanede de beddua sonucunda zengin adamın oğlu Bayulı (baykuş)kuşuna dönüşmesidir. Farklılık ise bu metinde cimri zengin adam ve eşi de çok zalim birilerdir. Onlar yaşlanınca yönetimi hükümlüğü oğullarına verirler. Oğulları da ebebeyinleri gibi halka çok eziyet eder. Bundan çok usanan halk arasından çıkan bir yaşlı adam: “Halkımı düşünmeyen, sadece kendini düşünen, acımasız yöneticinin bize gerekli yok. Her zaman kanatlı kuş olarak kal!” diye beddua etmiş. Zengin adamın çocuğu kuşa dönüşüp uçup gitmiş ve o kuşa “*Bayulı*”(baykuş)derlermiş.

Anadolu efsanelerinde de beddua ile kuşa dönüşme anlatılır. S. Sakaoğlu’nun derlediği “Hep Büyük” adlı efsanesinde babası oğlununa ziyarete gelir. Mevsim üzüm mevsimiymiş. Babası oğlundan üzüm ister ve oğlu babasına küçük bir üzüm salkımı vermek istemiş, fakat bütün salkımlar büyükmüş. Oğlu bir taraftan “hep büyük, hep büyük!” diye söylenip duruyormuş. Oğlunun geçikmesinin sebebini den babası da anlamış ve oğluna: “Kuş ol da yaz kış “Hep büyük hep büyük diye öt!” diye beddua etmiş. Oğul da kuş oluvermiş.⁴³

2. İnsanların Diğer Hayvanlara Dönüşmesi İle İlgili Efsaneler

Kazak efsanelerinde insanların hayvana dönüşmesi çoğunlukla yaptıkları kötü işten sonra beddua ile oluşur. İnsanların hayvana dönüşmesiyle ilgili dört Kazak efsanesi örnek verilebilir. Bu efsanelerin çoğunda insanlar, beddua sonucunda hayvana dönüşür. Birinci efsanede zengin bir adam insanlara yardım etmediği ve malının zekâtını vermediği için kirpiye, ikinci efsanede Cayık avcı hayvanların bedduası sonucu köstebeğe, üçüncü efsanede Karınbay zengin Tanrı tarafından cezalandırılarak sıçana, dördüncü efsanede ise kız kendisini takip edenlerden kurtulmak için çöle, erkek kardeşi ise deveye dönüşür.

“*Kirpiye Dönüşen Adam*”⁴⁴ İnsanların hayvana dönüşme motifleri efsanelerde çok anlatılır. Efsanelerde cimrilik, pintilik, hırsızlık, yalancılık, hileli alış veriş gibi kötü huylar cezalandırılır. Çoğunlukla cimriler kötülüğünden dolayı beddua ile hayvana dönüşür. Tarafımızdan derlenen efsanede cimri bir zengin adamın evine misafir gelmesini sevmediği ve malının sadakasını vermediği için kirpiye dönüşmesi anlatılmaktadır.

³⁶ Göde 2002, 351

³⁷ Sönmez 1994, 414

³⁸ *Babalar Sözi* 2011, 76

³⁹ Ekmekçi 2020, 70-71

⁴⁰ Görkem 1987, 233

⁴¹ Işık 1998, 134

⁴² *Babalar Sözi* 2011, 76

⁴³ Sakaoğlu 2003, 200-201

⁴⁴ *Babalar Sözi* 2011, 110

Bu Kazak efsanesinin benzerleri Anadolu’da da çok görülür. Kazak efsanesi ile Anadolu efsanesi arasındaki tek fark, Anadolu’da cimri ve açgözlü tüccar veya kadın, kız çoğunlukla kaplumbağaya dönüşür. Kaplumbağanın kökeniyle ilgili Taşeli platosundan iki efsane derlenmiştir; birincisinde hileci bir değirmenciye, ikincisinde cimri bir kadına dayandırılır. ‘Kaplumbağa-1’de, bir ihtiyar her işinde hile yapan değirmenciden un ister. Değirmenci hakaret ederek ihtiyarı kovar. İhtiyarın “Hile yaptığın ölçüğü kıyamete kadar sırtında taşıyıp sürünesin” şeklindeki bedduasıyla değirmenci kaplumbağaya dönüşür.⁴⁵

Muğla efsanesinde kaplumbağa bir zamanlar buğday satan bir tüccarmış. Ama içi fesat doluymuş, daha fazla kâr etmek için hile yaparmış. Allah bu gözü dönmüş tüccarı ona en yakışan şekilde cezalandırmış. Buğday alırken kullandığı büyük ölçüğü sırtına, buğday satarken kullandığı küçük ölçüğü karnının altına koyup bildiğimiz kaplumbağa şekline getirmiş. Ayrıca en büyük ceza olarak da kıyamete kadar yerlerde sürünmeye mâhkum etmiş.⁴⁶ Isparta’da da bu efsanenin benzeri anlatılır. Ekmek yapan kızın yanına bir dilenci gelip ekmek ister, o da ekmek vermeyip yanından kovar. Dilenci kadın ona beddua eder ve kız da kaplumbağaya dönüşür.⁴⁷ Denizli’den derlenen bir efsanede nimete saygısızlıktan dolayı kaplumbağaya dönüşüm söz konusudur. Çocuğunun altını hamur parçasıyla temizleyen anne cezalandırılır ve kaplumbağaya dönüştürülür, bez de kaplumbağanın üzerine konur.⁴⁸ Burdur’dan derlenen bir efsanede kızı babasının bedduası sonucunda kaplumbağaya dönüşür.⁴⁹ Benzer efsane Yozgat’ta da anlatılır. Yozgat’ta kaplumbağanın adı tosbağa olarak geçer.⁵⁰

Türkiye’de kaplumbağa dönüşümü ile ilgili bir başka anlatımda, buğday satıcısı hile yapınca, büyük ölçek sırtına, küçük ölçek karnının altına gelecek şekilde bugünkü hâlini alır.⁵¹

“*Çayık Avcı*”⁵² isimli efsanede avcının hayvanları gereksiz yere avlaması ve öldürmesi sonucunda hayvanların Tanrı’ya dua etmesiyle avcının köstebeğe dönüşmesi anlatılır. Anadolu Türk efsanelerinde insanların ceza sonucunda hayvanlara dönüşmesi ile ilgili efsaneler çok görülür. Mesela Mardin’de insanın köstebeğe dönüşü hakkında 3 efsane anlatılır.⁵³ Bu efsanelerin birincisinde; çok fakir bir ailenin evine misafir gelir, misafirine verecek hiçbir şey olmayınca yeni doğan bebeklerini kesip ikram etmek isterlerken misafir Allah’a “bu eve bereket getir” diye dua eder. Sonra bu aile çok zengin olur. Bir müddet sonra bu misafir bu eve tekrar geldiğinde ev sahipleri tavuk yerine köpek kesip verir. Misafir o iki köpeği tekrar dirilttiği zaman ev sahipleri utancından yünün altına saklanmışlar ve Allah onları köstebek hâline getirmiş. İkinci ve üçüncü efsanelerde yün satan tüccar birisinde yünleri ıslatarak, ikincisin de ise yünlerin arasına kaplumbağaları koyarak sattığı için halk ona beddua ederler ve o tüccar köstebeğe dönüşür.

“*Karınbay’ın Sıçana Dönüşü*”⁵⁴ isimli Kazak efsanesindeki Karınbay isimli zengin adam, Kur’an’da bahsedilen Kârûn’dur. Kur’an’da Kârûn’dan Kasas (28/76-82), Ankebût (29/39) ve Mü’min sûresinde (40/24) bahsedilir. Kuran’a göre Kârûn İsrailoğullarından biridir ve zenginliği nedeniyle şımarmış bir kişidir. Onun zenginliği şöyle anlatılır: “Ona anahtarları güçlü bir topluluk için çok ağır olan hazineler verdik.” Kârûn malı için şöyle diyordu: “Bunlar benim bilgim ve becerim nedeniyle bana verildi.” Kârûn Musa’nın mucizelerine inanmaz ve onu yalancılıkla, sihirle suçlardı. Sonuç olarak Allah tarafından yok edilir. Kur’an’da Kârûn kıssasının efsaneler ve halk edebiyatında anlatılan Kârûn hikâyesinin kaynağı olması da göz ardı edilemeyecek bir ihtimâldir. Bu tespit edilen metinde Kârûn’un Allah tarafından cezalandırılarak yerin altına gömüldüğü anlatılır. Efsanede kibirlenmenin, açgözlülüğün ve mal mülkle övünmenin iyi karşılanmadığı anlatılmaktadır.

⁴⁵ Erol 1996, 175-176

⁴⁶ Önal 2003, 146-147

⁴⁷ Göde 2010, 282

⁴⁸ Türkteş 2012, 217

⁴⁹ Acar 2013, 164

⁵⁰ Karadavut 1992, 180

⁵¹ Sakaoğlu 2003, 91

⁵² Babalar Sözi 2011, 110

⁵³ Sancak 2008, 97-98

⁵⁴ *Babalar Sözi* 2011, 110

“*Köstebek*” başlıklı Elâzığ’dan derlenen efsanede Karun cezalandırılıp köstebeğe dönüştürülür. Böylelikle kibirlenmenin, mal ve mülkle övünmenin hoş karşılanmadığı belirtilmiş olur. Kârûn, Allah tarafından köstebeğe dönüştürülür ve toprağın altında ömrünün sonuna kadar kaybettiği hazinesini arar.⁵⁵ Isparta’dan derlenen efsanede dilencinin birisine hiçbir şey vermek istemeyen çoban yünlerin altına saklanır. Dilenci, çobanın adamlarından hiçbir şey alamadan geri dönerken “İki gözün kör ola, yerin altında dolanasın!” diye beddua eder. Yünün altında saklanan çoban, köstebeğe dönüşür.⁵⁶ Yozgat’ta da Hızır’ın bedduası ile köstebek olan çoban motifi görülmektedir.⁵⁷

“*Çöl ve Deve*”⁵⁸ isimli Kazak efsanesinde kızını para için zengin birisiyle evlendirmek isteyen Han ve onun kızı ile ilgilidir. Han’ın kızı evlense bile kendisi doğup büyüdüğü köyünden gitmek istemez. Babası da bunu kabul etmez, çünkü eskiden beri gelen geleneğe göre kız damadın evinde yaşamalıdır. Kız ve ağabeyi beraber evden kaçarlar. Han da onları yakalayıp getirmeleri için arkalarından yiğitler gönderir. Kız ve ağabeyi kaçıp kurtulamayacaklarını anlayınca biri çöle diğeri ise deveye dönüşür. Bu Kazak efsanesinde kız kendisi isteyerek kum olup dağılır ve çöle dönüşür. O günden beri çöl, üzerinden sadece devenin geçmesine izin verir. Anadolu efsanelerinde de İnsanın hayvana dönüşü Muğla’dan derlenen efsanede anlatılır. “Taş ve kuş Olan Sevgililer” adlı efsanede birbirini seven çoban kız ve çoban oğlan evlerine dönmekte geç kalınca babası ile annelerinden korkarlar ve Allah’tan birisini kuş, diğeri de taş yapmasını isterler. Oğlan taşa, kız ise kuşa dönüşür.⁵⁹

Bu insanların hayvana dönüşümü ile ilgili Kazak Türk efsanelerinin metni aşağıda verilmiştir.

3. Metinler

Kögerşin (Güvercin)

Evvel zamanda Karjas boyundan çıkan Tasbas isimli zengin bir adam yaşamış. Hayvanlarının sayısı pek çokmuş. Bu sebeple komşu olan Aydabol boyunun toprağını almayı ve onları ise Toraygır gölünün öbür tarafına sürmeyi düşünmüş. Sonra da bir bahane bulup onları yerlerinden kovmaya başlamış. Köy halkı bu durumu kabul etmeyip karşı çıkmışlar. Tasbas’ın ablası Kögerşin(Güvercin) Aydabol boyunun geliniymiş. Kögerşin bu durumu öğrenip iki boyu barıştırmak istemiş. O yakın yerde binecek at bulunmayınca çayırdaki otlayan bir deveye binmiş ama deve hızlı yürüyememiş. O an Kögerşin kuşa dönüşüp uçmuş. Güvercinin uçtuğu yerdeki savaşılar ellerindeki silahlarını bırakıp barışmaya başlamışlar. Güvercin, büyük bir kayanın üzerine oturmuş ve taşa dönüşmüş. Halk da bu savaşın sebepsiz yere olduğunu anlayıp barışmışlar. Halk, Tasbas’a beddua etmiş ve Tasbas taşa dönmüş. Toraygır gölü ve Jasıbay gölünün arasındaki bir yalnız taş bulunur. Bu taşa “Tasbas” taşı derler. Toraygır köyünün yanında deve şekilli bir taş bulunur, efsaneye göre bu deve taşı taş da Kögerşin’in bindiği devesiymiş.⁶⁰

Guguk Kuşunun Ortaya Çıkışı

Evliya olan birisi günlerden bir gün yeğenine evin önünde otlayan atını getirmesini söylemiş. Çocuk çok tembeldi. Evin önüne çıkmış ve tekrar dönüp “Köke* at yok” demiş. Üçüncü, dördüncü defasında da “Köke at yok” deyince evliya sinirlenmiş ve “Kökek ol” yani “Guguk ol” diye beddua etmiş. O zaman çocuk guguk olup uçup gitmiş.⁶¹

⁵⁵ Görkem 2006, 180;105-106

⁵⁶ Göde 2010, 281

⁵⁷ Karadavut 1992, 181

⁵⁸ Canaydarov 2010, 149

⁵⁹ Önal 2003, 161

⁶⁰ Babalar Sözi 2011, 135

⁶¹ Babalar Sözi 2011, 75

Evvel Zamanda Bir Kuş

Eski zamanda bir yiğit yaşamış, onun yalnızca bir atı varmış, yiğit evde olmadığı zaman atına küçük kız kardeşi bakarmış. Bir gün kız kardeşi atı kaybetmiş. Abisi ondan atının nerede olduğunu sormuş. O da “at yok” diye cevap vermiş. Buna çok kızan abisi “Kaybol” demiş. O an kız kardeşi göz önünden kaybolmuş. Ertesi gün abisi atını aramaya çıktığında “at yok, at yok” diyen bir ses duymuş. O sesin geldiği yere doğru gelip bakınca guguk kuşunu görmüş. O günden beri kız kardeşi guguk kuşu olmuş.⁶²

Bayulu-I (Zenginoğlu)

Evvel zamanda dünyada eşi benzeri olmayan çok zengin birisi yaşamış. Fakat onun çocuğu olmamış. Yaradana yalvarıp ziyaret etmediği evliya, gitmediği yer kalmamış ve sonunda yetmiş yaşına geldiğinde bir oğlu olmuş. Oğlu söz dinlemeyen, bildiğini yapan, asi biri olarak büyümüş. Anne babasının sözünü dinlemez ve laf anlamazmış. Onları çok yormuş. Anne babası bu durumda ne yapacaklarını bilememişler. Sonunda babası oğluna: “Kuş olup ötüp dur, yuvan taşlarda olsun!” diye beddua etmiş. Babasının bedduasını alan oğlan "Bayulu"(baykuş) diyen denilen kuşa dönüşmüş. O günden sonra halk arasında "Ata kargışı ok" diyen söz kalmış.⁶³

Bayulu –II

Eski zamanda çok cimri bir zengin yaşamış. Karısı da kendisi gibi çok kötü birisiymiş. Onların tek bir oğulları olmuş. Zengin adam ve karısı yaşlanınca yönetimi oğullarına vermişler. Yönetimi alan ve şımarık olarak büyüyen oğulları yönetimindeki halka bildiğini yapmış. Babasından da daha cimri, acımasız, hiçbir şeye tövbe etmeyen birisi olmuş. Cimri zenginin oğlunun zulmünden usanan halk arasından bir yaşlı adam çıkmış ve: “Halkımı düşünmeyen, sadece kendini düşünen, acımasız yöneticinin bize gereği yok ki. Her zaman kanatlı kuş olarak kal!” diye beddua etmiş. O an zenginin çocuğu kuşa dönüşüp uçup gitmiş ve o kuşa "Bayulu"(baykuş) demişler. Oğlanın merhametsizliğinden dolayı insanlar Bayulun (baykuş) gördüğü zaman: "Babandan altmış intikamım var, annenden elli intikamım var" diye taşla vurup kovalıyormuş.⁶⁴

Kirpiye Dönüşen Adam

Eskide bir zengin adam yaşamış. O çok cimriymiş, evine misafir gelirse kirpi gibi kıvrılmış. Zengin adam sadakasını vermezmiş. Köy halkı: “Kirpi gibi kıvrılan onu boş ver! Hiç değilse malının sadakasını vermez!” diye kızdıklarından dolayı, o zengin adam kirpiye dönüşmüş.⁶⁵

Cayık Avcı

Evvel zamanda Jayık adlı usta nişancı avcı varmış. Cayık’dan hiçbir hayvan ve kuş kurtulamazmış. Bu sebeple bütün hayvanlar ve kuşlar toplanıp Tanrı’ya gidip ağlayarak yalvarmışlar: “Cayık bizim hepimizi yok edecek! Bizi ondan kurtar!” demişler. Tanrı onların isteklerini kabul etmiş ve Cayık’ı köstebeğe dönüştürmüş, toprağın altına gömmüş ve ona: “Yeryüzünde insan gibi yaşamadın. Şimdi de yer altında, bitki köklerini yiyerek ömür sür!” demiş.⁶⁶

Karınbay’ın Sıçana Dönüşü

⁶² Babalar Sözi 2011, 77

⁶³ Babalar Sözi 2011, 76

⁶⁴ Babalar Sözi 2011, 76

⁶⁵ Babalar Sözi 2011, 110

⁶⁶ Babalar Sözi 2011, 110

Kazak ve Anadolu Türk Efsanelerinde İnsanların Hayvanlara Dönüşüm Motifleri Üzerine Bir İnceleme

Eski zamanda Karınbay isimli çok zengin bir adam yaşamış. Onun hayvanları o kadar çokmuş ki, koyunları avlulara, atları yaylalara sığmazmış. Fakat o çok cimri ve çok aç gözlü birisiymiş. Her şeyin kendisinin olmasını istemiş. Elindeki çok mala doymamış, zenginleştikçe daha zengin olmayı, kazandıkça da daha çok kazanmayı istemiş. Bu sebeple herkesi soymuş. En sonunda çok kibirlenip: “Yeryüzündeki bütün zenginlik benimdir, buna hiçkimse itiraz edemez. ” demiş. Karınbay bu açgözlüğü ve kötü niyetinden dolayı Tanrı'nın kahrına uğramış ve toprağın altına girip pis kokan bir sığana dönüşmüş. Onun avluya ve yaylaya sığmayan hayvanları, yabani hayvanlara, geyiğe, dağ keçisi ve dağ koyununa, yabani ata ve yabani eşeğe vb. dönüşmüşler. Bu hayvanların hepsi de Karınbay'ın hayvanlarıymış.⁶⁷

Çöl ve Deve

Evvel zamanda bir Han yaşamış. Onun yiğit bir oğlu ve güzel bir kızı olmuş. Çocukları büyüdüleri zaman, kızına zengin bir adam bulup onunla evlendirmek istemiş. Kızı doğduğu köyden ayrılmak istememiş ve babasına yalvarmış. Ama babası; “Eski zamandan beri gelen geleneğe göre damat gelini kendi köyüne götürmesi lazım” diye cevap vermiş. Daha sonra ağabeyi ve kız kardeşi evden kaçmaya karar vermişler ve gece ata binip köylerinden uzaklaşmışlar. Sabahleyin kalkan Han ikisinin de yok olduğunu öğrenmiş. O çocuklarına çok kızmış ve yiğitlerine kaçakları kovalayıp eve getirmesini istemiş. Han'ın çocukları arkalarından gelen takipçilerden kurtulamayacaklarını fark etmişler ve o an kız kum olarak çöle, yiğit ise deveye dönüşmüşler. Böylece sahranın ortası geniş olarak çöl olmuş. Çölün kumu ortasında başka canlılardan hiçbiri bulunmaz, çölden yalnız deve geçebilir, o başka hiç kimseyi yaklaştırmaz olmuş.⁶⁸

Sonuç

Kazak halkı kendi geleneklerinin, törelerinin, adetlerinin ve tarihinin nesilden nesile aktarımında sözlü edebiyattan da yararlanmıştı. Sözlü edebiyat sayesinde bir milletin yaşamını, tarihini, hayata bakışını görebiliriz.

Bu makalede insanların kuşlara veya diğer hayvanlara dönüşümü ile ilgili efsanelerde mitolojik unsurların ön plana çıktığı görülmektedir. Mitolojik unsurlar efsanelerde genellikle "yaratılış, oluşum ve dönüşüm efsanelerinin" kaynağı olmuştur. Bu efsaneler, ahlaki bir karaktere veya bir neden-sonuç ilişkisinde açıklayıcı bir işleve dönüşen olayların bir sonucudur. İnsanoğlunun kuşlar veya diğer hayvanlara belli bir nedenle dönüşmesi sonraki nesillere bir ibret dersi olarak anlatılır. İnsanların hayvana dönüşü ile ilgili Kazak efsaneleri arasından dokuz efsane metni örnek olarak verilmiştir. Bu efsanelerin beş tanesinde, yani “*Kögerşin*” (*Güvercin*), “*Guguk Kuşunun Ortaya Çıkışı*”, “*Evvel Zamanda Bir Kuş*”, “*Bayulu-I-II*” (*Zenginoğlu*) adlı efsanelerde insanların kuşa dönüşüm motifi tespit edilmiştir. İnsanların kuşa dönüşme nedenleri ise beddua sonucunda ortaya çıkmıştır. Bir tek “*Kögerşin*” (*Güvercin*) adlı efsane metninde gelin savaşa engel olmak için kendi isteği ile kuşa dönüşür. Kalan “*Kirpiye Dönüşen Adam*”, “*Cayık Avcı*”, “*Karınbay'ın Sığana Dönüşü*” ve “*Çöl ve Deve*” adlı dört Kazak efsanesinde insan diğer hayvanlara dönüşür. Örneğin: “*Kirpiye Dönüşen Adam*” ve “*Karınbay'ın Sığana Dönüşü*” efsanelerinde hem zengin, hem de çok cimri olan bir adam fakir insanlara yardım etmediğinden ve açgözlüğünden dolayı, insanların bedduası ile biri kirpiye, diğeri ise sığana dönüşür. “*Cayık Avcı*” adlı efsanede Cayık isimli bir avcı hayvanlara zulüm gösterdiğinden dolayı hayvanların Tanrı'ya dua etmesi ve Tanrı'nın ona ceza olarak köstebeğe dönüştürmesi anlatılır.

Kazak ve Anadolu Türk efsanelerinde tespit edilen ortak motifler, çoğunlukla insanların bu durumdan kurtulmak için yaptıkları dualar sonucunda hayvana dönüşmesi, bazen de beddua sonucunda hayvana dönüşmesidir. Kazak efsanelerinde insanların hayvana dönüşmesi çoğunlukla yaptıkları kötü işten sonra beddua ile oluşur.

⁶⁷ Babalar Sözi 2011, 110

⁶⁸ Canaydarov 2010, 149

Sonuç olarak makalede, Kazak ve Anadolu-Türk efsanelerinden insanların hayvana dönüşüm motifleri bulunan benzer varyantları tespit edilmiş ve karşılaştırılmıştır. Geniş bir coğrafyaya yayılmış Türk halkının sözlü edebiyat eserleri birbirine benzemektedir.

KAYNAKÇA

- ACAR Hakan (2013). *Burdur Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma*. Yüksek Lisans Tezi. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ALPASLAN İsmet (2010). *Ağrı Efsaneleri*. İzmir.
- AYDOĞAN Tuğba (2018). *Aksaray Efsaneleri*. Yüksek Lisans Tezi, Aksaray: Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Babalar Sözi. Kazak Mifleri*. 78.cilt. Astana: Foliant. 2011.
- Babalar Sözi. Toponimdik anızdar*. 80.cilt. Astana: Foliant. 2011.
- BAZARBAEV M. (1986). *Ölen Sözdin Patşası Söz Sarası*. Almatı.
- BERDİBAEV. R. (1980). *Jırşılık Dastür*, Qazaqstan baspası, Almatı.
- Canaydarov Orınbay (2010). *Ejelgi Kazakistan Anızdarı*. Almaty. Aruna Baspası.
- EKMEKÇİ Dilan Nur (2020). *Muş Efsaneleri (İnceleme- Metin)*. Yüksek Lisans Tezi. Antalya: Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- EMİROĞLU Seyit (1993). *Konya Efsaneleri (Metin-İnceleme)*. Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- EROL Mehmet (1996). *Taşeli Platosu Efsaneleri (İnceleme-Metinler)*. Yüksek Lisans Tezi, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- GÖDE Halil Altay (2010). *Isparta Efsaneleri*. Isparta: Fakülte Kitabevi.
- GÖRKEM İsmail (1987). *Elazığ Efsaneleri Üzerine Araştırmalar (Metinler ve İncelemeler)*. Yüksek Lisans Tezi, Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- IBRAEV Ş. Bahadırova S. Rahımov B. (2009). *Turik Halıktarı Folklorı*, Kokshetau.
- IŞIK Neşe (1998). *Doğu Karadeniz Efsanelerini Derleme ve Araştırma (Trabzon, Rize, Artvin Efsaneleri)*. Yüksek Lisans Tezi, Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KASKABASOV S.A. (2014). *Tandamalı // Kazaktın Halık Prozası, Zertteuler*. I.cilt. Foliant Baspası, Astana.
- KASKABASOV S.A. (2009). *Oyörüs (folklor turaly)*. Astana.
- KASKABASOV S.A. (1984). *Kazaktın Halık Prozası*. Almatı: Ğılım Baspası.
- KONIRATBAEV A. (1991). *Kazak Folklorının Tarihi*. Almatı.
- OCEAN. A.E. (2001). *Türk Mitolojisi*. Çev. Şefkat Sarıhan. İzmit: Mitoloji Tarihi Yayını,
- ÖNAL Mehmet Naci (2003). *Muğla Efsaneleri*, Muğla: Muğla Üniversitesi Yayınları.
- SAKAOĞLU Saim (1980). *Anadolu Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Katalogu*. Ankara.
- SAKAOĞLU Saim (2003). *101 Anadolu Efsanesi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- SEYİDOĞLU Bilge (1978). *Erzurum Efsaneleri (Erzurum'da Belli Yerlere Bağlı Olarak Derlenmiş Efsaneler Üzerinde Bir İnceleme)* Erzurum.
- SEYFULLİN Saken (1964). *Şıgarmalar*. 6.cilt. Almatı: Jazuşı Baspası.
- TÜRKTAŞ M. Metin (2012). *Denizli Efsaneleri*. Doktora Tezi, Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.